

МОВОЮ ДОКУМЕНТІВ

УДК94 (477)

ЛИСТИ ІТАЛІЙСЬКИХ КОРЕСПОНДЕНТІВ ЯК ІСТОРИЧНІ ДЖЕРЕЛА ПРО ПОДІЇ 1695 р. В УКРАЇНІ І МОСКОВІЇ

(підготовка до друку, коментар та переклад з
італійської Сальваторе Дель Гаудіо,
Ольги Циганок, Катерини Волощук)

У публікації представлені два листи двох італійських дипломатів, надіслані з Варшави (квітень 1695 р.). Вони проінформували дожа Венеціанського та кардинала – державного секретаря Святого Престолу про Перший Азовський похід. Документи перекладені з італійської мови українською. Тексти написані мовою кінця XVII ст., яка певною мірою відрізняється, особливо в деяких синтаксичних конструкціях і виборі лексики, від сучасної стандартної італійської мови.

Ключові слова: лист, Мазепа, Азов.

Професор Тартуського університету Євгеній Францович Шмурло 1903 р. видав збірник документів, метою яких було поповнити архівними матеріалами відомості про царювання і діяльність Петра I, його стосунки з Західною Європою [6]. Це видання має неабияке значення для українських учених, бо проливає світло на 1695–1700 рр. – добу Івана Мазепи.

Як пише відомий український історик Ю. Мицик, життя і діяльність Івана Мазепи дуже погано вивчені. У російській історіографії (і дореволюційній, і радянській, і сучасній), за винятком монографії Ф. Уманця «Гетьман Мазепа» (Спб., 1897), Мазепа трактується з великодержавницьких позицій як зрадник. Українська історіографія розвивалася в підколоніальних, як вважає Ю. Мицик, умовах і, за винятком діаспори, не могла висувати концепції, які б суперечили накиненому вище офіційному погляду на гетьмана. Тільки з проголошенням незалежної Української держави стало можливим повноцінно вивчати і постать Мазепи, і його добу. З'явилося багато книг і статей, присвячених українському керманічові, однак переважно популярного змісту. Як вказує Юрій Мицик, «з особливою гостротою відчувається в сучасних умовах і брак висококваліфікованих кадрів, і тяжкі матеріальні умови їхньої праці, і надзвичайно велика відсталість від сучасних потреб освоєної джерельної бази» [2, с. 297].

© Сальваторе Дель Гаудіо (S. Del Gaudio) – доктор філософії (Ph.D), професор кафедри романської філології та порівняльно-типологічного мовознавства Київського університету імені Бориса Грінченка; дослідник Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України.

© Циганок Ольга Михайлівна – доктор філологічних наук, професор кафедри іноземної філології та перекладу Київського національного торговельно-економічного університету і кафедри романської філології та порівняльно-типологічного мовознавства Київського університету імені Бориса Грінченка.

© Волощук Катерина Миколаївна – студентка IV курсу Київського університету імені Бориса Грінченка, спеціальність «Філологія (італійська)».

Важливе значення для вивчення постаті гетьмана Мазепи та його доби має публікація, переклад і дослідження листів іноземними мовами, які зберігаються в зарубіжних архівах. Багато з них писані тогочасною макаронічною польсько-латинською мовою (у польському тексті натрапляємо на латинські слова, словосполучення і речення). Видання і переклад кореспонденції часів Мазепи вимагає об'єднаних зусиль істориків та філологів різного профілю, бо йдеться про переважно рукописні матеріали, прочитання яких подекуди вимагає значних зусиль і більше подібне до реконструкції тексту. Науковий журнал «Сіверянський літопис» з ініціативи його шеф-редактора Сергія Павленка публікує оригінальні тексти листів і їхній переклад, підготовлені Юрієм Мициком та іншими дослідниками [3, 5 etc.]. Наскільки нам відомо, італомовні джерела з цієї тематики в українському перекладі у цьому журналі публікуються вперше.

Літературно-історичні італійські джерела XVII ст. про Україну багато років вивчає К. Константиненко. Етапною на цьому шляху стала її кандидатська дисертація [1]. Дослідниця проаналізувала українсько-італійські літературні зв'язки у рецепції українських та російських учених та міфи про Україну в зарубіжній історіографії, розглянула генезу італійських уявлень про Русь і руські землі, козацьку тематику у творах італійських істориків та письменників, італійську компілятивно-космографічну барокову літературу про Русь та висловила свої міркування про Русь в італійському просторі слов'янських стереотипів. Особливу увагу приділено таким питанням: італійські вчені й письменники про Україну як складову громадянських війн у Польщі; образ Богдана Хмельницького на сторінках італійської літератури: від героя до руйнівника; М. Бізаччіоні про Хмельниччину як фатум Польщі; Україна у символічному полі «Меркурія» В. Сірі; трикутник «козак – шляхта – король» (Г. Гуальдо Пріорато); рецидиви белетризації української теми в Італії. К. Константиненко опрацювала багатющу джерельну базу, але збірник документів Є. Шмурло 1903 р. у списку використаних джерел її дисертаційної роботи не значиться [1, с. 190–216].

Як пише Є. Шмурло, стосунки Петра I з Західною Європою були насамперед зі Швецією, Пруссією, Нідерландами та Англією, тобто з протестантськими країнами. Однак важливими були також зв'язки з Німеччиною, Венецією і Римом. Ці держави були тісно пов'язані з Річчю Посполитою [6, с. V]. Саме зв'язкам Російської імперії з католицьким світом, особливо Римом і Венецією, міжнародним відносинам у південно-західному напрямку присвячено більшість документів збірника Є. Шмурло. Вихідний момент – Перший Азовський похід Петра Першого (1695 р.), завершальний – початок Великої Північної війни (1700 р.) [6].

Щодо мови, у збірнику Є. Шмурло домінують документи італійською мовою. Порівняно небагато – латиною, французькою мовою сім, польською – один, російською – чотири.

У збірнику Є. Шмурло 840 листів. Тільки у першій сотні з них Мазепа згадується у 13 листах (№ 17, 18, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 62, 68, 73, 79, 83). А ще є *Cosacchi del Boristene* [запорізькі козаки], *Cosacchi d'Ukraina* [українські козаки], *Ruteni* [русини], *Kiovia* [Київ], *Leopoli* [Львів], *Boristene* [Борисфен], *Mar Nero (Mar Negro)* [Чорне море] тощо. Перед нами – безсумнівні джерела з історії України. Щодо італійської назви Києва, то вона подається в документах на польський манер (порівняй із Kiev/Kyiv у сучасній італійській мові). Можливо, це пояснюється тим, що італійські кореспонденти мешкали у Польщі. Не забуваймо також того, що польські впливи у тогочасній Україні були ще досить сильні.

Ми сподіваємося, що цією публікацією розпочнеться науковий проект, мета якого – полегшити доступ вітчизняної наукової спільноти до італомовних листів кінця XVII ст., які проливають світло на маловідомі сторінки з історії України.

Публікуємо в українському перекладі два хронологічно перші листи, де згадується Мазепа (№ 17, 18), тексти яких італійською мовою опублікував Є. Шмурло [6, с. 12–14].

№17

Лист від секретаря Г. Альберті, венеціанського резидента в Польщі, дожу Венеціанському

Варшава, 12 квітня 1695 р.

Пишуть великому краківському каштеляну з Києва та інших місць, що московити наразі знаходяться на марші у напрямку річки Танаїс*, де стоять напоготові шість тисяч човнів на п'ятдесят чоловіків кожен, які піднімають триста тисяч осіб, на чолі них цар Петро, який має намір захопити Азов. Після взяття цього міста, зрештою, не дуже добре укріпленого, він відправив би козаків із Танаїсу**, щоб захопити Чорне море. Цар підготувався би до походу на Крим, куди в той самий час попрямував би Мазепа, гетьман козаків із Борисфена***; усі деталі збігаються з тими, які я покійрно відправив до Вашої Величності упродовж минулих тижнів. Кажуть, після того як в Москві довідалися, що поляки заключили незвичайний мир із татарами, більше того, були взяті полонені, називаючи синів самих володарів, було вирішено царем наказати двадцяти п'яти тисячам козаків під командуванням полковника Палія, якого козаки поважають, щоб він охороняв кордони та стежив за маневрами Польщі, доки усі сили московитів будуть зайняті у тих вищеназваних походах. Ця остання частина повідомлення неправдива, але я бажаю, щоб справдилося інше припущення, і королеві, який мені про це розповів, я дав таку відповідь: ясно, що Бог хоче зберегти цей союз, що за Божим провидінням у вояків знову появилася надія, яка, здається, вже була втрачена; що кожен повинен прикладати останні зусилля саме тоді, коли новий Великий Сеньйор буде готовий відновити оттоманську гордість, яка була вже принижена і яка б зникла назавжди, якщо би всі разом розпочали війну.

Король дуже добре зрозумів суть моєї мови, і відказав, що він не знає, чи Бог простив усіх тих, хто посіяв розбрат, порушуючи мир і справи у цьому краї; я на власні очі бачив муки через порушення миру. Такими роздумами я заінтригував шляхетну душу Його Величності, адже кращої можливості відібрати Кам'янець у турків і татар не буде, я не можу вже відповісти так, як треба, через великий розбрат у цій державі, що мене дивує і залишає відбиток у моєму скорботному серці.

(Венеція, Державний архів, сенат, депеші «Польща»; фонд 16, шифр № 581)

Лист № 18

Лист від монсеньйора Санта Кроче, папського нунція в Польщі, до кардинала Спади, державного секретаря

Варшава, 12 квітня 1695 р.

Як із двору, так і від головного генерала королівства підтверджується потужне оснащення московитів. Ці хороші новини надійшли в листі від поляка, який перебуває у козацького гетьмана Мазепи і, припускається, має доступ до кожного його секрету. Отож намір вищеназваних московитів, відповідно до повідомлення, – спуститися воістину з великою кількістю, а саме, триста тисячами людей, до річки Танаїс для походу на Азов. Це місто утримують турки, воно знаходиться недалеко від гирла річки біля Меотійського моря****, і через це можна оволодіти Кримом, який межує з цим містом. Окрім того, у листі йдеться про те, що в сусідніх лісах на тій самій річці побудовано з цією метою шість тисяч кораблів, що уміщують 50 чоловіків кожен, а також військове оснащення і гармати, які вищеназвані човни перевозять у собі у великій кількості. Вони запевняють, що матимуть вісімдесят гармат артилерії, сто п'ятдесят мортир. Той кореспондент повідомив Його Величності, що бачив це на власні очі. За цим планом, до земель до Перекопу біля Криму повинен наблизитися гетьман Мазепа з дуже великим козацьким військом, щоб стежити за рухом поляків, про яких ходять чутки, що вони можуть об'єднатися з татарами, і надати допомогу, бо згадані поляки дуже швидко можуть помиритися з вищеназваними татарами,

* Давньогрецька назва нижньої течії ріки Дон.

** Донських козаків.

*** Запорозьких козаків.

**** Стародавня назва Азовського моря.

вірячи написаному [?]*, що вже взяті заручники. І коли будуть впевнені у вірності поляків, що ті не заключать мир із татарами, то вищезгаданий гетьман Мазепа повинен напасти на Крим по землі або разом із поляками увійти в Буджак** і вести піхоту в похід на Кам'янець. Така гарантія, яку треба дати московитам, буде одним із найголовніших пунктів для обговорення на військовій раді, що очікується з дня на день. Не можна заперечувати, що докладений стан речей не заслуговує на глибокі роздуми, і незважаючи на те, що не все точно станеться, тим не менше, навіть якщо відбудеться частково, це буде міцною основою для обґрунтованої надії, і з цим мій низький уклін Вашому Високопреосвященству.

(Ватиканський архів, Польща, том 115)

1. Константиненко Ксенія Леонідівна. Еволюція та експлікація гетерообразу України в італійських літературно-історичних джерелах XVII ст. [Текст]: Дис. ... канд. філол. наук: 10.01.05 /; НАН України, Ін-т літ. ім. Т.Г. Шевченка. – Київ, 2014. – 216 с.

2. Мицик Ю. З листів гетьмана І. Мазепи / Мицик Юрій // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.). – 2003. – Вип. 3. – С. 297–318.

3. Мицик Ю., Циганок О.. Листи гетьмана І. Мазепи до державних діячів Речі Посполитої (1703–1708 рр.) / Юрій Мицик, Ольга Циганок // Сіверянський літопис. – 2016. – № 5. – С. 94–102.

4. Мицик Ю., Циганок О. Незнаний лист Івана Мазепи / Юрій Мицик, Ольга Циганок // Пам'ятки. Археографічний щорічник. – 2013. – № 14. – С. 19–22.

5. Павленко С., Циганок О. Лист І. Мазепи з Ромнів до С. Лещинського / Сергій Павленко, Ольга Циганок // Сіверянський літопис. – 2016. – № 2. – С. 78–87.

6. Шмурло Е.Ф. Сборник документов, относящихся к истории царствования императора Петра Великого / Евгений Францевич Шмурло. – Т. I: 1693–1700. – Юрьев: Типография Маттисена, 1903. – 728 с.

В публикации представлены два письма двух итальянских дипломатов, отправленные из Варшавы (апрель 1695). Они проинформировали дожа Венецианского и кардинала – государственного секретаря Святого Престола о Первом Азовском походе. Документы переведены с итальянского языка на украинский. Тексты написаны на языке конца XVII в., который в определенной степени отличается, особенно в некоторых синтаксических конструкциях и выборе лексики, от современного стандартного итальянского языка.

Ключевые слова: письмо, Мазепа, Азов.

The paper presents two letters of two Italian diplomats sent from Warsaw (April 1695). They informed the Doge of Venice and the Cardinal Secretary of State about the first Azov campaign. The documents have been translated from Italian into Ukrainian. The texts were written in the language of the end of the XVII century which differs to a certain extent, especially in certain syntactic formulations and lexical choice, from contemporary standard Italian.

Keywords: historical documents, Mazepa, Azov.

* Фрагмент пропущено.

** Історична область на півдні України між гирлами Дунаю, Дністра та Чорним морем.